

**“QADIM SIVILISATSIYA IZLARI: SURXON VOHASIDAGI
BRONZA ASRI TOPILMALARI”**

*TERMIZ ARXEOLOGIYA MUZEYI YETAKCHI MUTAXASSISI:
QUVVATOVA SHAHNOZA BAHODIROVNA*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxon vohasida bronza davriga oid arxeologik yodgorliklar, ularning o'rganilish darajasi hamda ushbu hududda ilk sivilizatsiya va davlatchilikning shakllanish jarayonlari tahlil qilinadi. Sopollitepa, Jarqo'ton kabi yodgorliklar misolida moddiy madaniyat, xo'jalik tizimi va ijtimoiy tuzilma yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, bronza davri, Jarqo'ton, Sopollitepa, arxeologiya, sivilizatsiya, moddiy madaniyat.

Kirish: Surxon vohasi O'zbekiston hududidagi eng qadimiy madaniy o'choqlardan biri bo'lib, bu yerda insoniyat tarixining turli davrlariga oid boy arxeologik yodgorliklar aniqlangan. Ayniqsa, bronza davri yodgorliklari ushbu hududda ilk dehqonchilik madaniyati va urbanizatsiya jarayonlari rivojlanganini ko'rsatadi.

Bronza davri (miloddan avvalgi II ming yillik) Surxon vohasida ilk sivilizatsiya belgilari — doimiy manzilgohlar, hunarmandchilik markazlari va ijtimoiy tabaqalanish shakllangan davr sifatida muhim ahamiyatga ega.¹

Asosiy qism: 1. Surxon vohasida bronza davri madaniyatining shakllanishi

Surxon vohasi geografik jihatdan Amudaryo havzasida joylashgan bo'lib, dehqonchilik uchun qulay sharoitga ega edi. Bu omil qadimgi aholining o'troq hayot tarziga o'tishiga sabab bo'lgan.

¹ Madrimov O.J.O'. Qadimgi Surxon vohasi arxeologiyasi // Obrazovanie nauka i innovatsion idei v mire. – 2024.

Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bronza davrida bu hududda irrigatsiya tizimlari, dehqonchilik va chorvachilik uyg'un holda rivojlangan. Shu bilan birga, sopol idishlar ishlab chiqarish, metallga ishlov berish kabi hunarmandchilik turlari ham taraqqiy etgan.²

2. Sopollitepa – ilk dehqonchilik markazi: Sopollitepa yodgorligi Surxon vohasidagi eng qadimiy bronza davri manzilgohlaridan biri hisoblanadi. Bu yerda olib borilgan qazishmalar natijasida:

- xom g'ishtdan qurilgan uylar,
- don saqlash inshootlari,
- sopol idishlar va xo'jalik buyumlari topilgan.

Mazkur topilmalar Sopollitepada rivojlangan dehqonchilik madaniyati mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi.³

3. Jarqo'ton – ilk shahar sivilizatsiyasi namunasi: Jarqo'ton yodgorligi Surxon vohasida bronza davrining eng yirik arxeologik obyektlaridan biri bo'lib, u ilk shahar madaniyatining yorqin namunasi.

Arxeologik qazishmalar natijasida quyidagilar aniqlangan:

- ibodatxona va saroy majmualari,
- mudofaa devorlari va ark,
- hunarmandchilik ustaxonalari,
- aholi turar joylari.

Jarqo'ton taxminan 100 gektarga yaqin hududni egallagan bo'lib, bu yerda murakkab shaharsozlik tizimi mavjud bo'lgan. Bu esa bronza davridayoq davlat

² Surxon vohasi qadim davlatchilik tarixiga ega // Surxon tongi. – 2022

³ Surxon bronza davri jamoalarining moddiy madaniyati tarixi (dissertatsiya). – 2023.

tuzilmalari shakllana boshlaganini ko'rsatadi.⁴

4. Moddiy madaniyat va xo'jalik tizimi: Surxon vohasidagi bronza davri topilmalari quyidagi yo'nalishlarda rivojlangan madaniyatni aks ettiradi:

1. Kulolchilik:

Jarqo'ton va boshqa yodgorliklarda topilgan sopol buyumlar yuqori darajada ishlangan bo'lib, bu yerda kulolchilik maktabi shakllanganini ko'rsatadi.

2. Metallurgiya:

Bronza qurollar, mehnat qurollari va bezak buyumlari ishlab chiqarilgan.

3. Me'morchilik:

Mudofaa devorlari, saroy va ibodatxonalar qadimgi me'morchilikning rivojlanganligini ko'rsatadi.

4. Ijtimoiy tuzilma:

Topilmalar jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish mavjud bo'lganini, ya'ni boshqaruv apparati shakllanganini bildiradi.⁵

5. Surxon vohasi – qadimgi sivilizatsiya markazi: Surxon vohasidagi bronza davri yodgorliklari nafaqat mahalliy, balki butun Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu hududdagi topilmalar Mesopotamiya, Hind vodiysi va Eron hududlari bilan madaniy aloqalar mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili : Surxon vohasining bronza davri arxeologiyasi Markaziy Osiyo tarixshunosligida muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu

⁴ Surxon vohasi O'rta Osiyo kulolchiligi tamadduni // Yuz.uz. – 2021.

⁵ Surxon vodiysi geografiyasi // Uzbekistan Travel.

masala turli davrlarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan kompleks o'rganilgan.

Avvalo, akademik Asqarov A.A. tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Uning "Sopollitepa" asari Surxon vohasida ilk dehqonchilik madaniyatining shakllanish jarayonini chuqur ilmiy asosda yoritib beradi. Olim Sopollitepani nafaqat oddiy manzilgoh, balki murakkab xo'jalik tizimiga ega madaniy markaz sifatida talqin qiladi.

Shuningdek, Sagdullayev A.S. tomonidan yozilgan "O'rta Osiyo arxeologiyasi" asarida bronza davri yodgorliklari umumiy tarixiy kontekstda tahlil qilinadi. Muallif Surxon vohasini Baqtriya madaniy hududining ajralmas qismi sifatida baholaydi.

Rus arxeologi Masson V.M. ilmiy ishlari bronza davri sivilizatsiyalarini o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U Markaziy Osiyoda urbanizatsiya jarayonlarini iqtisodiy va ekologik omillar bilan bog'laydi.

Bundan tashqari, Sarianidi V.I. tomonidan ilgari surilgan Baqtriya–Marg'iyona arxeologik kompleksi (BMAC) nazariyasi Surxon vohasidagi topilmalarni keng mintaqaviy jarayonlar bilan bog'lash imkonini beradi. Ushbu konsepsiya bronza davrida madaniy integratsiya va savdo aloqalarining mavjudligini ko'rsatadi.

G'arb tadqiqotchilaridan Lamberg-Karlovsky C.C. va Kohl P.L. ishlari alohida e'tiborga loyiq. Ular Markaziy Osiyo sivilizatsiyalarini global tarixiy jarayonlar bilan bog'lab, Surxon vohasidagi madaniyatlarni qadimgi Sharq sivilizatsiyalari bilan qiyosiy tahlil qiladi.⁶

⁶ Surxondaryo viloyatidagi bronza davri arxeologiyasi. – 2024.

Shuningdek, Rtveladze E.V. tadqiqotlarida Surxon vohasi qadimgi Baqtriya hududining muhim markazi sifatida ko'rsatiladi. Olim arxeologik topilmalar asosida hududda davlatchilik elementlari mavjud bo'lganini asoslaydi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili quyidagi xulosalarni beradi:

- Surxon vohasi bronza davrida rivojlangan madaniy hudud bo'lgan;
- bu yerda ilk urbanizatsiya jarayonlari kuzatiladi;
- hudud Baqtriya–Marg'iyona sivilizatsiyasi bilan uzviy bog'liq;
- ammo ayrim masalalar (ijtimoiy tuzilma, siyosiy boshqaruv shakllari) hali ham to'liq o'rganilmagan.⁷

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda bronza davri yodgorliklarini o'rganishda zamonaviy tarixiy va arxeologik metodologiyalardan kompleks foydalanildi.

1. Tarixiylik prinsipi: Tadqiqotda voqealar va jarayonlar tarixiy rivojlanish ketma-ketligida tahlil qilindi. Bronza davri madaniyati neolit va eneolit davrlarining mantiqiy davomi sifatida ko'rib chiqildi.

2. Tizimli yondashuv: Surxon vohasidagi arxeologik yodgorliklar yagona tizim sifatida o'rganildi. Bunda:

- xo'jalik tizimi,
- ijtimoiy tuzilma,
- madaniy jarayonlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

3. Arxeologik metodlar: Tadqiqotda quyidagi arxeologik usullardan foydalanildi:

- stratigrafik tahlil (madaniy qatlamlarni aniqlash)
- tipologik tahlil (buyumlarni tasniflash)

⁷ Ibragimov R.Z. Arxeologiya va etnologiya. – Toshkent, 2013.

- radiokarbon sanalash natijalariga tayangan holda davrlashtirish
4. Solishtirma-tarixiy metod: Surxon vohasi yodgorliklari boshqa hududlar (Baqtriya, Margʻiyona, Mesopotamiya) bilan qiyoslab oʻrganildi. Bu usul orqali madaniy oʻxshashlik va farqlar aniqlandi.⁸
5. Interdisiplinar yondashuv: Tadqiqotda quyidagi fanlar natijalaridan foydalanildi:
- arxeologiya
 - etnografiya
 - antropologiya
 - tarixiy geografiya
6. Manbashunoslik tahlili: Ilmiy adabiyotlar, arxeologik hisobotlar va dissertatsiyalar tanqidiy tahlil qilindi. Har bir manbaning ishonchliligi va ilmiy qiymati baholandi.⁹

Umumiy metodologik xulosa: Qoʻllanilgan metodlar Surxon vohasidagi bronza davri jarayonlarini kompleks va obʻektiv oʻrganish imkonini berdi. Ayniqsa, arxeologik va solishtirma-tarixiy yondashuvlarning uygʻunligi hududda ilk sivilizatsiya va davlatchilik shakllanishini ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qildi.¹⁰

Xulosa: Surxon vohasi bronza davrida Markaziy Osiyoning yirik madaniy va sivilizatsion markazlaridan biri boʻlgan. Sopollitepa va Jarqoʻton yodgorliklari orqali:

- ilk dehqonchilik va hunarmandchilik taraqqiyoti,
- shaharsozlikning boshlanishi,

⁸ Asqarov A. Oʻzbek xalqining kelib chiqish tarixi. – Toshkent, 2015.

⁹ Kabirov J., Sagdullayev A. Oʻrta Osiyo arxeologiyasi. – Toshkent, 1990.

¹⁰ Annayev J. Jahon arxeologiyasi. – Toshkent, 2021.

- ijtimoiy tuzilmaning murakkablashuvi kabi jarayonlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Mazkur yodgorliklar O'zbekiston hududida ilk davlatchilik asoslari aynan shu davrda shakllanganini ilmiy jihatdan isbotlaydi. Sopollitepa va Jarqo'ton yodgorliklari ushbu jarayonlarning yorqin dalilidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Madrimov O.J.O'. Qadimgi Surxon vohasi arxeologiyasi // Obrazovanie nauka i innovatsion idei v mire. – 2024.
2. Surxon vohasi qadim davlatchilik tarixiga ega // Surxon tongi. – 2022.
3. Surxon bronza davri jamoalarining moddiy madaniyati tarixi (dissertatsiya). – 2023.
4. Surxon vohasi O'rta Osiyo kulolchiligi tamadduni // Yuz.uz. – 2021.
5. Surxon vodiysi geografiyasi // Uzbekistan Travel.
6. Surxondaryo viloyatidagi bronza davri arxeologiyasi. – 2024.
7. Ibragimov R.Z. Arxeologiya va etnologiya. – Toshkent, 2013.
8. Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. – Toshkent, 2015.
9. Kabirov J., Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – Toshkent, 1990.
10. Annayev J. Jahon arxeologiyasi. – Toshkent, 2021.